

17. Державний класифікатор України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.leschishin.org/nor007.php> – Заголовок з екрану.

18. Кодекс Республіки Беларусь от 15.12.1998 N 219-3 "Хозяйственный процессуальный кодекс Республики Беларусь".

УДК 349.412 3:334.732:631.115

Р.О. Машуков

ВИТОКИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ ЗА УЧАСТЮ САДІВНИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА

У статті розкриваються витоки наукових досліджень відносин власності за участю садівницького товариства та його членів. Аналізуються розробки, які були присвячені садівницькому товариству в аспекті відносин власності за часів виникнення інституту садівництва та проводяться паралелі їх результатів відносно стану сучасних робіт та стану чинного законодавства у цій галузі.

Ключові слова: садівницьке товариство та його члени, інститут садівництва.

В статье раскрываются истоки научных исследований отношений собственности при участии садоводческого товарищества и его участников. Анализируются разработки, проведенные во времена зарождения института садоводства, посвященные садоводческому товариществу в аспекте отношений собственности. Проводятся параллели их результатов применительно к современным работам и законодательству в этой сфере.

Ключевые слова: общество садовника и его члены, институт садоводства.

The author of the article describes the origins of researches of ownership relations involving horticultural society and its members. The developments related to horticultural society in terms of ownership relations at the time of creation of the institution of horticulture are analyzed and parallels of their results with regard to the state of contemporary works and current legislation in this field are drawn.

Key words: society of gardener and his cocks, gardening institute.

Потреба в дослідженні теоретичних розробок, що були присвячені відносинам власності за участю садівницького товариства і його членів, викликана суттєвими змінами, що відбулись у цій сфері протягом останніх двадцяти років. Цей період визначається тому, що садівництво як соціальний інститут був достатньо розвинений за радянських і пострадянських часів. Сьогодні ж населення майже втратило інтерес до садівництва. Це пояснюється декількома причинами. По-перше, незважаючи на кризи, рівень життя більшої кількості населення виріс у порівнянні з 1990-ми роками, а отже, економічне значення садівницького товариства у вирішенні продовольчої проблеми та виробленні сільськогосподарської продукції змінилось. По-друге, відбулися суттєві зміни в інфраструктурі забезпечення проведення дозвілля. З цього приводу слід зазначити, що сучасна молодь здебільшого віддає перевагу відпочинку біля водних об'єктів, ніж на землі.

Проте ці юридичні особи все ж таки займають важливе місце в суспільстві. Вони змінюються як у своєму призначенні, так і в засадах використання. Зокрема, загальновідомо, що значна кількість садових будинків на територіях садівницьких товариств використовуються для постійного проживання в областях України. Тож призначення цих учасників цивільних правовідносин змінюється під впливом сучасних економічних і соціальних процесів. Очевидним є те, що суттєвих змін зазнали й відносин власності у системі відносин, що виникають за участю садівницького товариства та його членів. Виходячи з цього, дослідження витоків теоретичних розробок, які були присвячені праву власності за участю зазначених учасників цивільних правовідносин є досить важливою з теоретичної та практичної точок зору. Тож останнє й складає мету цієї роботи.

Садівницьке товариство як юридичну особу було започатковано за радянських часів. Правовим питанням визначення правового становища садівницького товариства, правового статусу його членів, майнових відносин, зокрема відносин власності за участю цих учасників цивільних правовідносин, присвятили свої роботи такі радянські вчені-юристи, як Є.М. Кутін [1], М.Г. Станкевич [2], П.Я. Трубніков [3], К.Б. Ярошенко [4] та ін. Однак загальна їх частина мала консультаційний характер, адже вони адресувалися широкому колу населення, тому не містили аналізу окремих правових проблем і пропозицій щодо їх вирішення.

Оскільки садівницьке товариство має кооперативні засади та за своєю природою є досить схожим із дачним кооперативом, слід відзначити дисертаційне дослідження В.М. Хинчука "Правове регулювання відносин, пов'язаних з користуванням кооперативними квартирами, дачами та гаражами" [5]. Автор обґрунтовує економічну та юридичну єдність відносин, що виникають у зазначених кооперативах, майнові відносин за їх участю досліджує на підставі права користування та інших похідних від права власності речових прав. Однак в умовах становлення України як демократичної незалежної держави, у якій пріоритетне місце відводиться приватному сектору економіки, напевно чи зміст наведеної роботи може слугувати концептуальною основою при дослідженні правових питань, що наразі існують у сфері відносин власності за участю садівницького товариства та його членів.

Важливо звернути увагу на ту обставину, що в радянській державі серед усіх учасників цивільних правовідносин, де майновою основою були земельні ресурси, чільне місце посідали колгоспи й радгоспи. У цьому зв'язку видається необхідним відзначити, що за зовнішньою та внутрішньою структурами більшість садівницьких товариств були схожі саме на зазначені види юридичних осіб. Зокрема, особлива схожість із радгоспами та колгоспами, на наш погляд, простежується в організації праці в досліджуваній юридичній особі. Обґрунтовується це тим, що, поперше, у трудовому законодавстві радянської держави не містилося такої

кількості спеціальних норм для врегулювання відносин із суміжними галузями. По-друге, вважаємо, що стосовно садівницького товариства створення таких норм не мало юридичного сенсу, адже нормотворча діяльність держави була спрямована на врегулювання відносин за участю стратегічно важливих в агросфері організацій (колгоспів і радгоспів), до яких садівницьке товариство мало опосередковане відношення.

Більшість елементів типової форми статуту, традиційного установчого документа, що тривалий час репламентував діяльність садівницьких товариств, були запозичені з типової форми статуту колгоспу [6]. Виходячи зі сказаного, слід відзначити, що в межах радянської правової доктрини розроблялися питання щодо правового становища колгоспів [7], охорони статутних прав колгоспників [8], дискутувалися теоретичні проблеми суб'єктивних прав та обов'язків членів колгоспу [9] та ін. Та, на жаль, прямі аналітичні паралелі в галузі відносин власності з досліджуваною організацією не проводилися.

Важливо звернути увагу на комплексне дослідження В.В. Сунцова [10], яке він провів за радянських часів. У контексті цієї роботи акцент робився на питаннях стосовно основних елементів правового становища садівницького товариства як юридичної особи, проблемах організації керівництва його діяльністю, порядку здійснення громадянами права на об'єднання (вступ) в цю організацію, особливостях майнових та особистих немайнових прав його членів, підставах для їх виникнення [10, С. 3]. Отже, з огляду на тогочасні уявлення автор визначив і вирішив суттєві проблеми, пов'язані із садівницьким товариством. Однак правові питання відносин власності за участю цієї організації та її членів було розглянуто фрагментарно й опосередковано. Виходячи з того, що садівницьке товариство як учасник цивільних правовідносин досі існує в суспільстві, аналіз певних правових проблем, проведений В.В. Сунцовим за радянських часів, видається достатньо важливим. Зокрема він стверджує, що відносини власності, які виникають у сфері садівництва, відносяться до колгоспно-кооперативної власності [10, С. 20]. При цьому автор не применшує ролі профспілково-суспільної власності при дослідженні правового становища цієї організації [10, С. 20]. У цьому зв'язку необхідно зазначити, що "колгоспно-кооперативна" та "профспілково-суспільна" власність не визначаються як окремі форми власності. Також не підкреслюється: стосується це садівницького товариства як учасника цивільних правовідносин чи загальної кількості майна, що належить останньому.

У межах радянської науки кооперативного права зазначається, що кооперативно-колгоспна власність відрізняється від державної меншим ступенем узагальнення матеріальних благ, а також тим, що перша не є загальнонародною власністю та належить кожному окремому колгоспу, іншій кооперативній організації або їх об'єднанням [11, С. 17]. Таким

чином, що форму власності слід розглядати лише в контексті самостійного різновиду державної власності, що належить конкретному учаснику цивільних правовідносин. Цей підхід, на наш погляд, підкреслює "колгоспно-кооперативні" витоки садівницького товариства як юридичної особи та соціального явища взагалі. Однак, зважаючи на застарілість таких організаційно-правових форм юридичної особи, як "колгосп" та "радгосп", а також на те, що при становленні України як незалежної демократичної держави перевага віддається приватній формі власності, можна констатувати, що ні колгоспно-кооперативна, ні колективна форма власності не можуть створювати основи при формуванні майна садівницького товариства.

Видається, що більш сучасним проявом колгоспно-кооперативної форми власності є колективна форма власності. Про її використання щодо майна садівницького товариства та його членів свідчать положення окремих статутів цих організацій. Проте відповідно до розділу II Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям ЦК України" від 27.04.2007 р. № 997-V Закон України "Про власність" від 07.02.1991 р. № 697-XII втратив чинність, а разом із ним припинила своє існування форма колективної власності, яка протягом тривалого часу була предметом безлічі дискусій в юриспруденції, економіці та інших наукових галузях. Тож положення вказаних статутів у частині визначення форми права власності садівницького товариства і його членів щодо певних речей необхідно привести у відповідність до вимог чинного законодавства.

За позицією В.В. Сунцова, садовий будиночок є складним об'єктом права особистої власності, що має спеціальний правовий режим [10, С. 23]. Вид особистої власності проіснував протягом доволі значного періоду в радянському цивільному законодавстві, тому що ст. 88 ЦК УРСР [12], яка його закріплювала, було виключено зі складу цього нормативно-правового акта тільки 1993 року після внесення відповідних змін [13]. Від цього виду права власності свого часу відмовилися також проєктувальники Закону України "Про власність".

Наразі цей вид власності регламентується лише з позиції сімейного законодавства. Так, право особистої приватної власності дружини та чоловіка закріплено в главі 7 розділу II СК України. Утім, аналіз положень національного сімейного законодавства, спрямованого на регламентацію відносин особистої приватної власності, свідчить, що воно містить низку значних змін у порівнянні з радянською моделлю цих відносин, закріплених у ЦК УРСР. Зокрема, назва глави 7 розділу II СК України, крім словосполучення "особиста власність" має уточнення "приватна", що робить особистий вид власності різновидом приватної власності.

При дослідженні аспектів права власності у певній галузі, немало-важне значення має правове становище учасника цих відносин. Так, у дисертаційному дослідженні В.В. Сунцова садівницьке товариство визна-

чається не як суб'єкт права власності, але як учасник цивільних правовідносин – соціалістична суспільна організація громадян, що є юридичною особою, являє собою колективну форму самодіяльності трудящих на кооперативних засадах, призначена здійснювати господарсько-культурну діяльність з метою задоволення їхніх потреб у любительському садівництві та відпочинку з використанням як особистого майна членів товариства, так і майна, що належить цьому об'єднанню громадян, формується за рахунок суспільних грошових внесків останніх, а також за допомогою коштів підприємств, що безоплатно передаються у фонди товариства, під керівництвом адміністрації та профспілкового комітету відповідного підприємства, установи, організації [10, С. 4 – 5]. Незважаючи на те, що наразі значна кількість садівницьких товариств організовується незалежно від підприємств, установ та організацій, думаємо, що мета їхньої діяльності залишається незмінною в порівнянні з минулим періодом. Однак фактор "самостійності" сучасних садівницьких товариств вплинув і на відносини власності, зокрема на способи створення їх майнової бази, адже в умовах розвитку приватної власності формування таких коштів має приватний характер. При цьому в таких заходах органи державної влади та місцевого самоврядування не беруть майже ніякої участі.

Загальновідомим є те, що організаційно-правова форма юридичної особи впливає на ступінь її участі у відносинах власності. Як відзначається, садівницьке товариство має специфічну організаційно-правову форму об'єднання громадян на кооперативних засадах, що має низку суттєвих ознак: його особливе значення та мета діяльності, своєрідний ступінь узагальнення та способи формування майна, порядок та принципи ведення особистих підсобних господарств на садових ділянках та ін. [10, С. 5]. Також указується на доцільність виділення в системі кооперативних об'єднань двох їх організаційно-правових форм: кооперативи у власному розумінні цього слова (колгоспи, житлово-будівельні кооперативи та ін.) та товариства, у тому числі садівницькі [10, С. 13]. Проте цей автор не визначає поняття "кооператив" і "товариство" й не конкретизує, чим саме вони відрізняються.

Незважаючи на те, що члени садівницького товариства здійснюють свої суб'єктивні права, зокрема право власності щодо належного їм майна, в межах юридичної особи, вони, як видається, є самостійними суб'єктами права власності. У цьому зв'язку немаловажну роль у контексті цієї роботи відіграють правові питання дослідження членства в садівницькому товаристві.

У межах радянської цивілістики вирізнялися такі порядки прийняття громадян до садівницького товариства: загальний, пільговий (для ветеранів війни та праці), для осіб, що мають двох дітей і більше, та для інших категорій громадян [10, С. 9]. Такий підхід відображав соціальну політику держави й, по суті, означав можливість застосування імперати-

вів щодо членства фізичних осіб у садівницькому товаристві та інших об'єднаннях. Наразі також існують садівницькі товариства, основна мета яких полягає в задоволенні потреб у садівництві соціально незабезпеченого населення. Разом із цим, як показує аналіз усних опитувань членів садівницьких товариств, такі юридичні особи одиничні, а в основному учасниками намагаються стати інвестори в галузі будівництва (фізичні та юридичні особи) та представники органів місцевої влади, які прагнуть отримати відповідні земельні ресурси завдяки членству. Також привертає увагу та обставина, що, на погляд В.В. Сунцова, членом досліджуваного учасника цивільних правовідносин можуть бути тільки громадяни. Проте, як показали усні опитування членів садівницьких товариств, інформація про громадянство фізичної особи не є обов'язковою для керівництва цих організацій при її прийнятті до складу учасників. Не передбачені чинним земельним законодавством й вимоги набуття права власності земельних ділянок для садівництва у залежності від їх приналежності до певної держави. Таким чином, оскільки відносини власності за участю фізичних осіб у складі юридичної особи не тотожні членським, вважаємо, що встановлення на легальному рівні меж стосовно права участі в садівницькому товаристві іноземних громадян та осіб без громадянства наразі є недоцільним.

Поряд з іншими питаннями в роботі В.В. Сунцова не остання увага приділяється проблемам фінансування садівницького товариства і формуванню майна цих організацій. Так, наприклад, визначаються поняття вступного, членського та цільового внесків. Висвітлюються риси схожості та відмінності між цільовими та пайовими внесками [10, С. 20]. Думаємо, що цей теоретичний аспект роботи В.В. Сунцова був вагомим добром при дослідженні правового становища садівницького товариства за радянських часів. Однак у сучасних умовах існування садівницького товариства одного визначення чи класифікації видів внесків недостатньо. Зокрема, однією з головних проблем у розгляданій галузі є нецільове використання таких коштів. Про це прямо заявляють голови централізованих організацій, уповноважених на представництво інтересів учасників садівницького товариства. Наявність цих фактів не заперечують також й самі учасники цих організацій в анкетуваннях. Одна з проблем полягає в тому, що гроші, отримані керівництвом як членські внески, іноді потрапляють до "кишені" останніх. Зокрема кошти, які необхідні садівницькому товариству для розрахунків із водо-, енергопостачальними та іншими комунальними організаціями, виплачуються не членами садівницького товариства персонально, а здебільшого централізовано керівництвом юридичної особи.

При дослідженні правового становища садівницького товариства у радянській цивільстиці серед усіх речей визначається "садовий будиночок" як комплекс різнорізних речей, що мають самостійне господарське призначення, виступають у цивільному обороті як єдине ціле, розташований на земельній ділянці, яка надана в користування члену садівниць-

кого товариства та призначена для її раціонального використання [10, с. 24]. Аналіз цього терміна свідчить, що для епохи існування радянської держави таке визначення зазначеного об'єкта права власності було достатньо раціональним. Це пояснюється тим, що земельна ділянка не могла перебувати в приватній власності учасників цих організацій з огляду на пріоритети держави у відносинах власності, що чітко видно з наведеного підходу. Проте така позиція має свої позитивні риси. Зокрема, у ній простежується спроба визначити систему однорідних речей, що тісно пов'язані із садовим будиночком та є похідними або обслуговувочими. У свою чергу, це значно спрощує укладання правочинів із цими об'єктами права власності та сприяє попередженню можливих неточностей у їх змісті.

Наразі в цивільному законодавстві визначено, як видається, більш вдалу конструкцію, адже вона побудована не на основі будівлі чи споруди як виду нерухомих речей, а на категорії "земельна ділянка", яка завдяки своїм природним та економічним властивостям є "фундаментом" для інших речей – об'єктів права власності певних учасників цивільних правовідносин. Маємо на увазі положення ч. 1 ст. 381 ЦК України, які закріплюють термін "садиба". Вважаємо, що легальне визначення цього терміна в національному цивільному законодавстві є цілком коректним. Хоча привертає увагу та обставина, що садибою є саме земельна ділянка. Отже, при проєктуванні ЦК України ця стаття мала бути розташована не в главі 28 ЦК України "Право власності на житло", а в главі 27 ЦК України "Право власності на землю (земельну ділянку)". Проте видається, що в практичному переміщенні цієї статті до зазначеної глави ЦК України нагальної потреби немає, адже це не справить істотного позитивного впливу на механізм правового регулювання в досліджуваній галузі.

Безумовно, навіть на той час робота В.В. Сунцова не вирішувала всього спектру правових питань, пов'язаних із правовим становищем садівницького товариства. Як видно з наведеного, більшість її положень є або застарілими, або неактуальними стосовно до сучасних досліджуваних відносин. Але вважаємо, що окремі її елементи, зокрема понятійний апарат, можуть бути використані, оскільки робота цього автора є комплексним дослідженням наявних проблем цивільно-правового регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері колективного садівництва.

Незважаючи на те, що у межах національної цивілістики проведено досить наукових розробок, які присвячені питанням права власності, юридичним особам, забезпеченню та захисту суб'єктивних прав їх учасників, наразі не вистачає комплексних теоретичних розробок стосовно відносин власності за участю садівницького товариства та його членів. Виключення становить дослідження, яке було проведено автором цієї роботи [14]. У межах зазначеної роботи було розглянуто систему актуальних питань, які впливають на забезпечення та реалізацію суб'єктивного права власності членів садівницького товариства та самої юридичної особи.

Так, особливу увагу було приділено організаційно-правовій формі садівницького товариства та його правовому становищу як учасника цивільних відносин та відносин власності; надано характеристику об'єктів права власності садівницького товариства та його членів, зокрема, земельної ділянки для садівництва; розроблені аспекти здійснення та захисту суб'єктивного права власності учасників садівницького товариства та ін. За результатами дослідження розроблена частина проекту Закону України "Про садівницьке товариство", який у встановленому порядку був наданий у компетентні інстанції та відомства.

Одночасно із цим, стан законодавства, яке спрямоване на регулювання зазначених відносин залишається незадовільним. Це пояснюється тим, що нормативно-правового акту центральної дії, який був би спрямований на регулювання відносин власності за участю садівницького товариства та його членів досі не існує. Решта нормативно-правових актів має підзаконний характер. Їх норми, у переважній більшості, мають декларативний та адміністративно-розпорядчий характер і стосуються відносин власності лише опосередковано.

Новелою законодавчої діяльності в цій галузі є проект Закону України "Про садові товариства" № 5533 від 19.01.2010 р. Однак його аналіз свідчить про суттєву недосконалість механізму забезпечення та захисту суб'єктивного права власності учасників садівницького товариства, відсутність норм щодо визначення організаційно-правової форми садівницького товариства. Це можна пояснити тим, що пропозиції, які були сформульовані нами у вигляді доповідних записок і подані до відповідних комітетів Верховної Ради України, автори зазначеного проекту Закону України не врахували. Це дає можливість стверджувати, що, незважаючи на те, що з моменту оприлюднення дослідження В.В. Сунцова минуло більше двадцяти років, стан легального забезпечення відносин власності за участю садівницького товариства та його членів майже не змінився. Чи не тому значна частина цих учасників цивільних правовідносин у своїй діяльності стикаються із серйозними проблемами й ледь-ледь підтримують її? Наведені проблеми не є вичерпними, але їх наявність, на наш погляд, зумовлює необхідність проведення подальших досліджень з цього напрямку. Їх практична цінність вбачається в удосконаленні регулювання відносин власності за участю садівницького товариства і його членів через усунення недоліків у їх сучасному легальному забезпеченні. У цьому й вбачається перспектива подальших робіт.

Використана література:

1. Кутин Е. М. Коллективное садоводство и огородничество / Кутин Е. М. – М. : Юрид. лит., 1974. – 56 с.
2. Станкевич Н. Г. Комментарий к Типовому уставу садоводческого товарищества / Станкевич Н. Г. – Минск : Беларусь, 1991. – 144 с.

3. Трубников П. Я. Садоводческие товарищества (правовые вопросы организации и деятельности) / Трубников П. Я. – М.: О-во "Знание" РСФСР, 1991. – 72 с.
4. Ярошенко К. Б. Права и обязанности членов садово-огороднических товариществ (В вопросах и ответах) / Ярошенко К. Б. – М.: Знание, 1987. – 64 с.
5. Хинчук В. М. Правовое регулирование отношений, связанных с использованием кооперативными квартирами, дачами и гаражами : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право" / Вадим Михайлович Хинчук. – М., 1977. – 18 с.
6. О примерном уставе колхоза : Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР от 28 ноября 1969 г. № 910 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документу : http://www.lawrussia.ru/texts/legal_586/doc586a291x769.htm.
7. Сторожев Н. В. Правовое положение колхозов в СССР на современном этапе (внутрихозяйственные аспекты) : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.06 "Колхозное, земельное, водное, лесное и горное право; правовая охрана природы" / Николай Васильевич Сторожев. – М., 1976. – 37 с.
8. Демьяненко В. Н. Охрана уставных прав колхозников / Демьяненко В. Н. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1963. – 72 с.
9. Серета И. Е. Теоретические проблемы субъективных прав и обязанностей членов колхоза в условиях развитого социализма : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.06 "Колхозное, земельное, водное, лесное и горное право; правовая охрана природы" / Иван Емельянович Серета. – Харьков, 1974. – 31 с.
10. Сунцов В. В. Правовое положение садоводческого товарищества : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право" / Владимир Васильевич Сунцов. – Харьков, 1986. – 26 с.
11. Романова В. А. Право кооперативно-колхозной собственности : лекция по курсу "Советское право и правовые отношения в потребительской кооперации" / Романова В. А. – М.: Центросоюз, 1978. – 19 с.
12. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1966. – № 46. – Ст. 284.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 16 листопада 1993 р. № 3718-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 3. – Ст. 15.
14. Право власності садівницького товариств та його членів : монограф./ Р.О. Машуков. – Луганськ: СПД Резніков В.С., 2011. – 280 с.